

ӘОЖ 81:372.881

**МЕКТЕП БІТІРУШІ СЫНЫПТАРҒА АРНАЛҒАН МОНОЛОГИЯЛЫҚ
ПАЙЫМДАУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Жаканова Лазат Серикбайовна

lyazzat.clever@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасының
2 курс магистранты, Нұр-сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Р.Ф.Жусупова

Осы мақалада ұсынылған оқу нәтижесінде оқушы тілдік кедергіні еңсеріп, қатаң берілген құрылымды ұстана отырып, өз ойларын дәл және қисынды түрде білдіруді үйренуі, стилистикаға қажетті кіріспе сөздер мен айналымдарды пайдалануы тиіс.

Пайымдау -бұл белгілі бір логикалық нәтижеге қол жеткізуге бағытталған сөйлеушінің ойының барысы көрініс беретін монологиялық сөйлеу түрі, бұл ретте дәлелдеме көзқарас ретінде қолданылады. Пайымдаудың логикалық құрылымы бар, оған сәйкес дәлелденген тезис сөйлеушінің ойынан шығарылады. Бұл ретте пайымдаудың міндетті белгісі дәлелденген ой сипатының проблемалары болып табылады.

Пайымдау монологиялық пайымдау және ойлары бар монологиялық пікір болып табылады, бұл ретте сөйлем келесі пайымдаулар алдыңғылардан қисынды түрде пайда болатын және нәтижесінде тапсырмада қойылған сұраққа жауап болып табылатын тезис шығарылады. Сөз сөйлеу барысында сөйлеушінің пікірлері құрылымдалады, бір-бірімен салыстырылады, түйіндейді және қорытынды жасалады. Сондай-ақ монологиялық

пайымдаудағы жағдайға байланысты затты немесе әрекетті бағалау, талқыланатын құбылыстардың себеп-салдарлық байланысы анықталады, сондай-ақ қандай да бір бекітуді үзілді-кесілді түрде негіздеу мүмкін.

Осылайша, монолог-пайымдаудың мақсаты мыналар болып табылады: берілген тезистің тапсырмасында берілген келісімге немесе теріске шығару, олардың әрқайсысы сөйлеушінің алдыңғы сөзінен қисынды түрде туындайтын бірқатар пікірлерді пайдалану. Пайымдаулар салыстырылады, қажетті дәйектілікпен топтастырылады, соның негізінде түйіндейді немесе қорытынды жасалады.

Монолог-ойлау бірнеше түрге бөлінеді:

1) ойлау-ақыл-ой, жаңа білімнің қалыптасуында бар логикалық тұжырым негізінде пайда болады.;

2) талқылау-автордың осы тезистің шынайылығын немесе өтірігін негіздеуі, тыңдаушының тұжырымның шынайылығы мен шынайылығына негізделген аргументация арқылы сенуі болатын дәлелдеме.

Монологиялық пайымдаудың дағдыларын меңгеру-тілді оқытудың кіші, орта және жоғары сатысындағы оқушыларды оқытудың маңызды міндеті болып табылады. Бұл ретте, жоғары сынып оқушылардың сөйлеу грамматикалық құрылымын жеткілікті меңгеру, сөздік қорын қалыптастыру және сөйлеу байланыстылығын қалыптастыру қалыптасады, бұл әр түрлі түрдегі пікірлерді құрастыруға оқыту мүмкіндігіне және қажеттілігіне әкеледі, олардың ішінде сөйлеу тілінің неғұрлым күрделі түрі болып табылатын монологиялық пайымдаулар бар және тілдің жеткілікті күрделі құралдарын пайдаланумен сипатталады. [1]

Монолог-ойлау үш бөлімнен тұрады: монологтың негізгі ойы айтылған тезис; дәлелдермен, мысалдармен, фактілермен, қатаң және қисынды ұйымдастырылған бұл тезистің дәлелі; пікірдің жетекші ойы тағы бір рет айтылатын қорытынды.

Монологтың басқа түрлері сияқты, пайымдаудың ерекше байланыс құралдары бар. Оқушы мынадай кіріспе байланыстырушы элементтерді білуі тиіс: *at first, first of all, to begin with, in the end, all in all, in contrast, in general, in addition; үстеу nevertheless, although, moreover, besides* және басқа да сөздер, ойлар мен аргументтерді дәйекті және логикалық баяндауға арналған қызметшілер. [2] Бағалау сөз тіркестері де пайдаланылуы мүмкін *as for me, in my opinion, I suppose, that is why, certainly, perhaps.*

Монологиялық пайымдаудың толыққанды іскерлігін меңгеру үшін оқушы келесі сөйлеу іскерліктерін меңгеруі тиіс:

1) бұл өз көзқарасын баяндау, дәлелдеу, мысалдар мен фактілерді келтіру, сонымен бірге мақсатты әрекет ету қабілетін білдіреді;

2) мәнерлі сөйлей білу, дұрыс тонды пайдалану, қажетті логикалық екпіндерді, интонацияны қолдана білу және тіпті талқылау тақырыбына сәйкес мәнерлі мимика мен жестикуляцияға ие болу;

3) тұтас сөйлей білу. Бұл ретте, әрбір ұсыныс аяқталған ойды білдіруі тиіс, барлық мәтін жалпы ойға сәйкес келуі тиіс;

4) сөйлеуді құрылымдық ұйымдастыруды білу, ой мен пікірлерді баяндаудың байланыстылығы, сөйлесуде тілдің қажетті құралдарын пайдалану;

5) өз бетінше сөйлей білу. Монолог-пайымдаудың маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Бұл ретте монолог міндетін орындаудың жиі шарты экспромттілік болып табылады; [3]

Сөйлеу әрекетінің кез-келген түрлерін оқытуда жад үлкен рөл атқарады. Монологиялық пікір сөйлемді тұжырымдауға және байланыстыруға көмектесетін шетел сөздері мен сөз тіркестерінің белгілі бір минимумына ие болмауы мүмкін емес. Осы себепті, монологиялық пайымдаудың оқытудың бірінші кезеңдерінің бірі оқушылардың сөйлеу түрінде жиі кездесетін сөздер мен сөйлемдерді меңгеруі және есте сақтауы болуы тиіс. Бұл ретте, оқытушы берген сөз тіркесі жай ғана оқытылмайды, бірақ оқушылардың ситуациялық негізде ойлап табатын және оқушылардың жеке бағасын білдіретін шағын сөйлемдерде қолданылады. Оқушылар күнделікті өмірімен және оларға жақын проблемалармен

байланысты лексикамен жұмыс істейді, біріншіден, оқушыларды шетел тіліне сөйлеуге және қызығушылық танытуға итермелейтін аспектілер өсе түседі, екіншіден, оқушыларға қызықты тақырыптар әрқашан шетел лексикасын тез меңгеруге әкеп соғады.

Бұдан әрі оқушылар ұсыныстардан байланысты монологиялық пікірге көшуі қажет. Осы себепті мәтіннің жекелеген бірліктерін байланысты сөйлеуге біріктіретін кіріспе және байланыстырушы сөздер мен сөздерге жұмыс істеу қажет. Бірінші кезеңде зерделенген сөйлеу үлгілерін оқушылар пайдаланады, берілген тақырыпқа сәйкес біріктіріледі.[4]

Монологиялық сөз барлық сөздерді алдын ала бағдарламалауды көздейді. Оқушыларға ой монологын құру қажеттілігін жеткізу қажет, себебі монологты бағалау кезінде құрылым маңызды критерийлердің бірі болып табылады. [5] нақты құрылымы: кіру, негізгі бөлігі және қорытынды бар "эталондық" мәтінді тірек ретінде пайдалануды ұсынады.

Монологиялық сөйлеудің басқа түрлерінен пайымдаудың айырмашылығы оның сұхбаттасушыға коммуникативтік бағыты болып табылады, тіпті ол нақты болмаған жағдайда да. Осы себепті монологиялық сөйлеуді топтарда жүргізу ұсынылады. Бұл ретте, толық монолог-пайымдаудың алдындағы тапсырмалардың бірі осы тақырыпты диалогтық талқылау болуы тиіс, онда оқушылар диалогқа өзінің көзқарасын анықтайды және одан әрі тақырыпты толық аша алады. [7]

Оқушы ниет пен талап етілетін сөйлеу стиліне сәйкес тілдік құралдарды таңдап пайдалану қажеттілігін түсінуі тиіс.

Монологиялық пайымдауға үйрету кезінде алдымен дағдыны дамытуға, содан кейін осы түрдегі монологиялық сөйлеуді дамытуға бағытталған тіректердің әртүрлі түрлерін қолдану қажет. Монологтық сөйлеуді оқыту әдістері: репродуктивті-оқылған немесе тыңдалған мәтінді қайта баяндау, бұл ретте айтудың мұндай түрінде пікір мазмұны бар; және өнімді – оқушы берілген тақырыпқа өз бетінше пікір қалыптастырады.[8]

Тіректер болуы мүмкін:

1. Мазмұндық: мәтін, жоспар, схема. Тіректердің бұл түрлері монологиялық пікірді өндеуде үлкен қолдау көрсетеді. Оқушыға пәндік мазмұны мен лексикалық рәсімделуін қалыптастыруға көмектеседі.Смысловые: отдельные слова, афоризмы, устойчивые выражения, поговорки, заключающие в себе возможность для рассуждения учащегося. Однако при таком виде опор необходимо следить за логикой построения монологического рассуждения, напомнить учащемуся о необходимости адекватного построения высказывания.

2. Бейнелеу-мазмұнды: бейнефильмдер, презентациялар, фотосуреттер мен суреттер. Бұл ретте монологтардың типтерін ажырату және монолог-пайымдауды көрген бейнені сипаттағанға дейін тарылтпау қажет. Діңгек тиіс ынталандыру сана - құру ассоциативті бірқатар болуы тиіс әлеуметтік бағыттылығын толық дәлел. Бейнелеу-мағыналық: схемалар мен кестелер, символдар, диаграммалар – схемалық, абстрактілі тіректер, реттелген, бірақ жалпылама бейнелейтін материалдар.

Монологиялық сөйлеуді оқыту үшін оқытушы қолданатын тіректер оқушының дербестігін барынша арттыруы тиіс,себебі бұл сабақтың өнімділігіне алып келеді. Қазіргі таңда монологиялық пайымдауға арналған жаттығулардағы негізгі тірек-көрнекілік (монолог тақырыбына байланысты ассоциацияның оқушыға итермелейтін сурет) және мәтін, ең бастысы, жауап өз көзқарасының толық айтылуын білдіруі тиіс сұрақтар. Сондай-ақ, ойлау қабілетін дамыту үшін оқушыда тақырыпты түсінуді қалыптастыратын және оны берілген мәселеге өзінің жеке көзқарасын білдіруге итермелейтін толық мәтінді пайдалануға болады. Бұл ретте оқушы мәтінде берілген лексиканы ішінара өзгертіп қолдана алады.

Монологиялық пайымдаудың қалыптасуының бірінші кезеңінде-репродуктивті, - оқушыларға құрылымдық және мазмұндық деңгейде көмектесетін кешенді сипаттағы тіректер беріледі. Көбінесе бұл көрнекі мәтін немесе фонограмма. Бұл ретте, тірек көлемі жағынан шағын болуы және логикалық құрылымы болуы тиіс. Оқушы оқылған немесе тыңдалған мәтінде айтылған көзқарасты қабылдай немесе қабылдамай мәтінді қайта жазады.

Жұмыстың келесі кезеңі – репродуктивті-өнімді, - көбінесе суреттер мен кілт сөздер мен жоспар болып табылады. Сондай-ақ оқушылардан толық жауап беруді талап ететін сұрақтарды қолдануға болады. Мұндай тірек қазір ең көп таралған және негізгі (9кл) және бірыңғай (11 кл.) мемлекеттік емтихандарды айтуға арналған тапсырмада қолданылады. Сұрақтармен немесе жоспармен монологиялық пайымдаудың логикасы мен грамматикалық рәсімделуі қойылады. Сурет мазмұнды құруға көмектесетін ассоциативті қатар тудырады.

Монологиялық пайымдаудың үшінші деңгейі – өнімді-берілген тақырыпқа немесе сөзге өз бетінше сөйлеуге ынталандыратын тірек талап етеді. Мұнда оқушы өз монологының құрылымын өзі бақылайды, тілдік құралдарды өз бетінше таңдайды. Осылайша, осы кезеңде оқушылардан талап етіледі:

1. Монологтың қажетті түрін дұрыс түсіну, монолог түрлерінің айырмашылықтарын және олардың лингвистикалық ерекшеліктерін түсіну

2. Ойды тұжырымдаудың байланыстылығы мен қисындылығы, талап етілетін құрылымды сақтау, ойдың аяқталуы

3. Пікір көлемі-оқушының білім деңгейіне байланысты ұсыныстар саны. Монологиялық пайымдаудың толық игерілуі оқушылардан фонетикалық, грамматикалық және лексикалық дағдыларды автоматты түрде пайдалануды талап етеді, өйткені монолог-пайымдаулар өзінің мәні бойынша кездейсоқ болып табылады және сөйлеушінің тез бағдарлануын және шет тілді сөйлеуге қабілетін талап етеді.

Сөйлеуді автоматтандыру бір ұқсас сөйлеу жаттығуларының бірнеше рет қайталануы нәтижесінде ғана жүреді. Автоматтандыру оқушыға мәселеге назар аударуға көмектеседі "қалай" А "не айтуға болады".

Осылайша, оқушының санасы дұрыс бөтен сөйлемді ұзақ құру қажеттілігінен босатылады және шығармашылық қызмет үшін орынды босатады, бұл мағыналық тұрғыда қызықты және күрделі монологқа негізделеді.

Сонымен, монолог – пайымдауға арналған осындай кешенді жаттығулар беріледі. Осы кешенді жаттығулар көмегімен оқушаларға әр кезеңдегі тапырмаларды орындауға ұсынылады, сосын осы тақырыпты қаншалықты меңгергендерін біле аламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя. – М.: АРКТИ, 2003. – 192 с.
2. Гез Н.И., Ляховицкий А.А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Высшая школа, 1982. – 373 с.
3. Ильина О.В. Обучение монологу-рассуждению на старшем этапе в средней школе [Электронный ресурс] http://www.englishschool.ru/archive/2013_4/journal_44_14-17.pdf 13.12.2016
4. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. – СПб: Русско-Балтийский информационный центр «Блиц», Cambridge University Press, 2001. – 224 с.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иностранному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.
6. Примерная основная образовательная программа образовательного учреждения. Основная школа. – М.: Просвещение, 2011. – 454 с.
7. Рогова Г.В., Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
8. Уайзер Г.М., Климентенко А.Д. Развитие устной речи на английском языке. – М.: Просвещение, 1972. – 176 с.